

Таймелиев Ч.А.

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУ МЕТОДИКАСЫНЫН ИЛИМ
КАТАРЫ КАЛЫПТАНУУ, ӨНҮГҮҮ ПРОЦЕССИНИН «ЭЛ АГАРТУУ»
ЖУРНАЛЫНДА ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

Таймелиев Ч.А.

**ОСВЕЩЕНИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК
НАУКИ В ЖУРНАЛЕ «ЭЛ АГАРТУУ»**

Ch.A. Taiteliev

**THE LIGHTING PROCESS OF FORMATION AND
DEVELOPMENT TEACHING METHODS OF THE KYRGYZ LITERATURE
SCIENCE IN THE MAGAZINE «EL AGARTUU»**

УДК:908.371/5 (04)

Макалада кыргыз адабиятын окутуу методикасынын илим катары согуштан кийинки жылдарда калыптануу жана өнүгүү процессинин республикалык “Эл агартуу” журналынын сандарында чагылдырылышы тууралуу сөз болот, ошондогу илимий-методикалык макалаларга кыскача анализ жасалат.

Негизги сөздөр: *жети жылдык билим берүү, күзгү сыноого калтыруу, адабий-педагогикалык табияты, дилбаяндын формалары, чыгармачылык интеллектиси.*

В данной статье рассматриваются вопросы формирования и развития методики преподавания кыргызской литературы в послевоенные годы и их освещение на страницах журнала “Эл агартуу”. Делается краткий анализ на данные статьи.

Ключевые слова: *семилетнее образование, формы сочинений, оставление на осенние экзамены, творческий интеллект.*

This article discusses the formation and development of teaching methods of the kyrgyz literature in the postwar years and their coverage in the magazine «El agartuu». Done a brief analysis on these articles.

Key words: *seven-year education, the forms of essays, leaving for the fall exams, creative intelligence.*

Согуштан кийинки мезгилде өтө оор жоготууларга учураган эл чарбасын калыбына келтирүү, экономикасын жана маданиятын өнүктүрүүнүн алдыңкы багыттары аныкталды. Өлкөнүн үзгүлтүккө учураган билим берүү системасына дагы өзгөчө көңүл бурулуп, анын максат-милдеттери такталды. Окуучулардын санын калыбына келтирүү, жети жылдык билим берүүнү өнүктүрүү, педагогикалык кадрларды даярдоо жана мугалимдердин кесиптик билим деңгээлин жогорулатуу сыяктуу көйгөйлүү маселелер алдыңкы планга чыккан. Бул пикирди профессор Н.Ишекеевдин төмөндөгү пикири дагы таасын тастыктап турат: “1946-жылы республиканын Жогорку Кеңешинин сессиясы жана Кыргызстан КП(б) БКнын Пленуму элге билим берүү ишин андан ары түзүктөөнүн, жакшыртуунун айла-амалдары жөнүндөгү осуяпаны атайылап карап, жалпыга

милдеттүү окуу мыйзамын ишке ашыруу, педагогикалык кадрларды белеңдөө, алардын квалификациясын өйдөлөтүү, окуу-тарбия ишинде жолуккан мүчүлүштөрдү четтетүү, агартуу ишине жетекчилик кылууну өркүндөтүү, окутуунун нышан-сапатын көтөрүү, класстан класска көчпөөнү, күзгү сыноого калтырууну, мектепти таштап кетүүнү кемитүү, басаңдатуу, материалдык негиз-өзөктөрүн чыңдоо, бекемдөө ж.б. маселелер талкууланган жана олуттуу иш-чаралар бышыкталган” (1:104).

Ошондой эле 1949-жылдын август айында республиканын айыл-кыштактарында жалпыга милдеттүү жети жылдык окууну тегиз киргизүүгө байланыштуу мамлекеттик токтом кабыл алынган. Ага ылайык республиканын бардык аймактарында жети жылдык мектептердин тармактарын кеңейтүү, окуучуларга ыңгайлуу жагдай-шарттарды уюштуруу, өзгөчө алыскы райондордо бул иш-аракеттерди ишке ашыруу үчүн практикалык жардамдарды берүү сыяктуу көйгөйлөр аз-аздан чечиле баштагандыгы белгилүү. Ал эми тил жана адабият сабактарын окутуу туурасындагы мамлекеттик токтомдор, лингвистикалык-филологиялык предметтерди окуучуларга үйрөтүү жөнүндөгү илимий-практикалык конференциялар, педагогикалык окуулар сабактардын сапатын өркүндөтүүгө ыңгайлуу шарттарды түзгөндүгү шексиз жана аларды коомчулукка жайылтуу маселесинде, окутуучуларды методикалык жактан куралдандыруу, аларды окутуунун жаңы ыкмалары менен тааныштыруу, алдыңкы тажрыйбалар менен бөлүшүү багытында педагогикалык басылмалардын да аткарган иштери олуттуу экендигин баса белгилеп өтүү зарыл. Мисал катары ошол кездеги Кыргыз ССРинин Агартуу министрлигинин органы болуп эсептелген, педагогикалык жана методикалык багыттагы “Мугалимдерге жардам” (азыркы “Эл агартуу”) журналы дагы жогоруда аталган максат-милдеттерди ишке ашырууда өзүнүн бир топ бараандуу иштерди аткаргандыгын айта кеткенибиз оң.

Белгилүү болгондой, окуучулардын сабакка жетишүүсүндө, кругозорунун кеңейүүсүндө класстан

тышкаркы окуу алардын билим-маалыматын өркүндөтүүнүн негизги каражаттарынын бири. Өз алдынча көркөм окуу программалык материалдарды тереңирээк жана кененирээк үйрөнүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле окуучулардын ар түрдүү рухий-ыймандык, адеп-ахлактык муктаждыктарынын бөксөлүктөрүн канааттандыруу менен гана чектелбестен, өспүрүмдөрдүн акыл-эс, адеп-абийир жана көркөм-эстетикалык жактан калыптанышына зор өбөлгө болору чындык. Ал эми ошол кездеги Эл агартуу комиссариатынын алдындагы мугалимдердин билимин өркүндөтүү институтунун методисти К.А.Бадыкованын “Мугалимдерге жардам” журналынын 1946-жылдагы №1-2-санына жарык көргөн “Адабияттык окууга байланыштуу жазуу жумуштары” аттуу макаласы (2:33-34) класстан тышкаркы окула турган чыгармалар боюнча жазыла турган жазуу жумуштарынын өзгөчөлүктөрүнө арналган. Макалада автор жазуу жумуштарынын өзгөчөлүктөрүнө кеңири токтолуп, анын төмөндөгүдөй түрлөрүн көрсөтөт. Алар: суроо-жооп түрүндө жана план формасында жазыла турган жазуу жумуштары. Биринчиси, чыгарманын мазмунун билүүгө байланыштуу жүргүзүлсө, экинчиси оозеки сүйлөөдө, дилбаян жазууда колдонулары айтылган. Ошондой эле макалада излөөнүн адабий-педагогикалык табиятына кыскача түшүндүрмө берүү аркылуу анын түрлөрүнө сыпаттоолор баяндалган, мисал-далилдер келтирилген. V-VI класстарда изложение жаздырууда мазмуну окуялуу, аңгеме түрүндөгү чыгармалар жана сюжеттүү ырлар алынып, тескерисинче, лирикалык ырларды сунуштоого болбой тургандыгы белгиленген. Дилбаян түрүндө жаздырылуучу жумуштар (чыгармага жалпы мүнөздөмө берүү, адабиятта көрсөтүлгөн турмуш-тиричиликке мүнөздөмө берүү, каармандарга мүнөздөмө берүү) жана дилбаяндын формаларына (баяндоо түрүндөгү дилбаян, сүрөттөө түрүндөгү дилбаян, сүрөт боюнча жазылуучу дилбаян) да түшүндүрмөлөр берилүү менен катар, аларды текшерүүнүн адабий-методикалык чен-өлчөмдөрү да көрсөтүлгөн.

Ал жылдары жазуу иштеринин түрлөрүнө (жат жазуу, изложение, дилбаян) жана аларды жүргүзүүнүн филологиялык-методикалык тартибине арналган дагы да бир катар макалаларды белгилеп өтүүгө болот. Алардын бири катары А.Дыйкановдун “Жазуу иштеринин түрлөрү жана аны жүргүзүү тартиби” (3:42-44) аттуу макаласын дагы белгилей кеткенибиз оң болор. Жогоруда белгилегенибиздей, автор бул макаласында дал ошол жазуу иштеринин түрлөрүнө жана аларды жүргүзүүнүн филологиялык-методикалык тартибине мүнөздөмө берүүгө аракет жасагандыгы байкалат.

Аталган журналды барактап олтуруп, бул багытта ошол жылдары К.К.Сартбаевдин дагы бир топ иш-аркеттерди кылгандыгын байкоого болот. Мисал катары анын окуучуларга изложение жана дилбаян жаздыруунун максат-милдеттери жана

алардын түрлөрү тууралуу жазылган макалаларын белгилеп өтүүнү туура көрдүк. К.К.Сартбаевдин “Окуучулардын изложение жазуу иши” (4:19-21) деп аталган бул макаласы тууралуу Н.Ишекеев төмөндөгүдөй пикирди билдирет: “Излөөнүн максаты бирөөнүн оюн кат жүзүндө саймалап берүү менен чектелбей тургандыгы, ал окуучулардын чыгармачылык интеллектисин, логикалык ойлоосун, орфография, пунктуация жана стилдик жагынан камсыз кылары К.К.Сартбаевдин макаласынын экспозициясында айтылган.

Сочинениени жаздыруунун адабий-филологиялык милдеттери, анын композициясы, компоненттери, аларды текшергенде жетекчиликке алынуучу чен-өлчөмдөр өндүү жагдайларга басым койгондугун байкоого болот” (5:152-153).

Көпчүлүк учурда мектеп тажрыйбасында дилбаян жаздыруу окуучуларды текшерүү иши катары гана бааланып, аларды адабият сабагы боюнча чейректик баа коюш үчүн гана пайдаланылып жүргөн учурлар аз эмес. Бидин пикирибизче, бул туура эмес иш-аракет. Анткени дилбаян жазуу жалаң эле текшерүү каражаты эмес, ал билимдерге, ыктарга, көндүмдөргө үйрөтүүнүн индивидуалдуу татаал процесси. Бул тууралуу В.Н.Шнейдман (6:6-15) өз макаласында дилбаяндардын типтерине айырмалуу мамиле жасоо аркылуу жазуу ишинин формаларын, темаларын, жазуу этаптарын, структурасын, мазмунун, баа коюунун чен-өлчөмдөрүн адабий-методикалык планда жеткиликтүү деңгээлде чечмелеп бере алгандыгын айта кетүүбүз зарыл. Ошондой эле VIII-X класстарда жазылуучу дилбаяндардын структурасын, композициялык уюштурулушун, мазмунун план-тезис формасында туюндурган үлгүлөрүнүн кошо тиркелишинин практикалык баалуулугуна көлөкө түшүрүүгө болбойт, тескерисинче, бир кыйла сапаттуулугу менен кубаттоого гана арзыйт.

Адабият сабагында жазуу жумуштарынын формалары ар кыл. Андыктан ошол жылдары жазылган В.Н.Шнейдмандын (7:24-27) дагы бир макаласына токтолууну туура көрдүк. Автордун макаласында V-VII класстарда адабияттык окуу боюнча жазуу жумуштарынын үч түрү (адабий чыгарманы үйрөнүүгө байланыштуу алгачкы жазуу жумуштары, изложение, дилбаян) колдонулары, булардын ичинен излөөнөлөргө кыска, бирок нускалуу мүнөздөмөлөр таржымалданып, көлөмдөрү көрсөтүлүп, этаптары сыпатталган. Чыгармачылык жана адабий типтеги (адабий-публицистикалык жана адабий сын мүнөзүндөгү дилбаяндар) дилбаяндар да жогорудагыдай таасын методикалык ойдун предмети болуптур.

Окуучуларды патриоттуулукка, улуттук сыймыктануу сезимине тарбиялоого байланыштуу адабияттык окуу курсундагы кээ бир көркөм чыгармаларды окутууда ал мезгилдерде бир топ иш-аракеттердин жүргөндүгүн да айта кетүү ылайык. Алардын бири катары У.Алыбаевдин (8:6-16) Токтогул менен Тоголок Молдонун чыгармаларын окутуу-

га арналган макаласын айтууга болот. Макалада автор эл акындарынын чыгармалары аркылуу окуучуларды Ата Мекенине берилгендиктин, кумарлангандыктын ийкемине тарбиялоого, алардын аңсезимине өз өлкөсүнө кызмат кылуунун ыйык үлгү-идеалдарын сиңирүүнү көздөгөн максаттар арбын. Бирок көлөмдүү материалда тигил же бул көркөм фактыларга карата адабий-коомдук сыпаттоо артыкчылык кылып, окуучуларга патриоттуулук сезимин сиңирүүнүн реалдуу формалары, каражаттары, ыкмалары арткы планга жылып кеткендей сезилет.

Ошолордун дагы бири Ж.Субанбековдун “8-класстарда кыргыз элинин баатырдык эпосторун окутуу жөнүндө” (9:39-45) деп аталган макаласы. Бирок макаланын аты методикалык планда болгону менен макаланын өзү “Курманбек”, “Эр Табылды” эпосторунун чыгыш дооруна, түйүндүү окуяларына, образдарына жана идеяларына багытталып, өз кезегинде мугалимдердин дидактикалык ой өрүшүнө караганда адабий-фольклордук билимдерин өркүндөтүүгө реалдуу көмөк көрсөтө алган деп айтууга болот. Анткен менен “Курманбек” эпосунун идеялык мазмунун, образдар системасын, композициялык-лексикалык уюштурулушун жана чыгармага байланыштуу кээ бир адабий терминдерди үйрөтүү багытында адабий методикалык азыноолак пикирлерди жолуктурууга болот.

Ошондой эле класста үн кубулгуп көрктүү окуу иши текст менен болгон жумуштардын эң маанилүү бөлүгүнүн бири болуп санала тургандыгы белгилүү. Ал эми бул жумушка арналган макаласында К.Иманалиев (10:10-12) бул маселеге байланыштуу орустун прогрессивдүү методисттеринин көз караштарына карата өз позициясын билдирүү аркылуу, адабият мугалиминин окуучуларды так, ачык, эмоциялуу, көрктүү окууга адаттандыруудагы милдеттери, көңүл буруучу лексикалык, интонациялык ыкмалары, түрлөрү боюнча адабий-дидактикалык пландагы жол-жоболорду таржымалдоодо таянган факт-материалдары окуу программасына негизделген. Чынында эле жеткиликтүү деңгээлде ишенимдүү.

Ошентип, Улуу Ата Мекендик согуштан кийинки жылдарда кыргыз тилин жана адабиятын окутуу багытында бир топ алгылыктуу иш-аракеттердин жүргөндүгүн байкоого болот. Мектеп мугалимдеринин иш-тажрыйбаларын жана методика илиминин өнүгүшүн чагылдырган макалалардын табият-жаратылышы бир кыйла көп сызыктуу

экендиги көрүнүп турат. Мисал кылсак, календарлык план, монографиялык темаларды, жомокторду, эпосторду, адабият теориясын окутуу, кайталоо сабактарынын формалары, жазуу иштеринин түрлөрү жана аларга коюлуучу филологиялык-методикалык талаптар, класстан тышкаркы окууну уюштуруу процесси, адабий ийрим ж.б. проблемалар.

Чындыгында, бул жылдары адабиятты окутуунун методикасы боюнча макалалар мурдагы жылдарга караганда кыйла активдешип, жогоруда айтылган категорияларды өздөштүрүүнүн, жалпылаштыруунун багытына ишенимдүү кадамдар ташталды. Бул чакан макалабызда да алардын айрымдарына токтолуп, артыкчылыктары менен кемчиликтерин талдап берүүгө аракеттендик. Демек, бул жылдар аралыгында кыргыз адабиятынын методикасынын изилдөө предметинин арымы артты, коомдук зарылдыгы терендеди, усулдарын пайдалануунун мүмкүндүктөрү өркүндөдү. Ал эми аларды коомчулукка, мугалимдер журтчулугуна жеткирүүдө “Эл агартуу” журналы да өзүнүн бараандуу салымын кошуп келгендигин мезгил өзү тастыктап турат.

Адабияттар:

1. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. –Бишкек: Мектеп, 1994. - 104-бет.
2. Бадыева К.А. Адабияттык окууга байланыштуу жазуу жумуштары. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1946. №1-2. Б. 33-34.
3. Дыйканов А. Жазуу иштеринин түрлөрү жана аны жүргүзүү тартиби. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1947. №3. Б. 42-44.
4. Сартбаев К.К. Окуучулардын изложение жазуу иши. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1949. №3. Б. 19-21.
5. Ишекеев Н. Жогорудагы китепте. 152-153-беттер.
6. Шнейдман В.Н. VIII-X класстарда кыргыз адабияты боюнча сочинениелердин үстүндө иштөө жөнүндө. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1955. Б. 6-15.
7. Шнейдман В.Н. V-VII класстарда адабияттык окуу сабагына байланыштуу жазуу жумуштары. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1959. №6. Б. 24-27.
8. Алыбаев У. Токтогул менен Тоголок Молдонун чыгармаларындагы патриоттук идеялар. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1953. №4. Б. 6-16.
9. Субанбеков Ж. “8-класстарда кыргыз элинин баатырдык эпосторун окутуу жөнүндө”. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1957. №11. Б. 39-45.
10. Иманалиев К. Көрктүү окуу жумушу жана адабият мугалиминин милдеттери. “Мугалимдерге жардам” журналы. 1956. №1. Б. 10-12.

Рецензент: д.филол.н., профессор Турдугулов А.